

Кримінальне право і кримінальний процес

УДК 343.8

Катерина Бондарева *

**ЗЛІСНА НЕПОКОРА ВИМОГАМ АДМІНІСТРАЦІЇ УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті проведено аналіз історії встановлення кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань, досліджено розвиток цієї норми на різних етапах її дії, вплив на неї різних історичних подій, з'ясовано суспільні відносини, які були поставлені законодавцем під її охорону.

Ключові слова: історико-правовий аспект, злісна непокора, засуджений, позбавлення волі, відбування покарання, дисциплінарне стягнення, кримінальна відповідальність.

Бондарева К. В. Злостное неповиновение требованиям администрации учреждения исполнения наказания: историко-правовой аспект.

В статье проведен анализ истории установления уголовной ответственности за злостное неповиновение требованиям администрации учреждения исполнения наказания, исследовано развитие этой нормы на разных этапах ее действия, влияние на нее различных исторических событий, определены общественные отношения, которые были поставлены законодателем под ее охрану.

Ключевые слова: историко-правовой аспект, злостное неповиновение, осужденный, лишение свободы, отбытие наказания, дисциплинарное взыскание, уголовная ответственность.

Bondareva K. V. Malicious disobedience to the penitentiary administration requirements: historical and legal aspects.

In the article the analysis of the history of criminalization of malicious disobedience to the administration of the penitentiary institutions has been carried out due to investigation of the norm on different levels of its development and the influence of various historical events. According to the analysis, social relations have also been defined which are set by the legislator under the protection of the norm.

Keywords: historical and legal aspects; malicious disobedience; criminal convict; deprivation of liberty; completion of sentence; disciplinary punishment; criminal liability.

Постановка проблеми. Досліджуючи кримінально-правову норму, що закріплює настання кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України), на нашу думку, не можна обійти її історичне минуле.

Саме історико-правовий аналіз встановлення кримінальної відповідальності за вказане діяння дасть змогу дослідити розвиток даної норми на різних етапах її існування, з'ясувати структуру суспільних відносин, які були поставлені законодавцем під її охорону, та показати роль у запобіганні пенітенціарній злочинності у місцях позбавлення волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань розглядалися у працях відомих вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі кримінального та кримінально-виконавчого права, зокрема: М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, І. Г. Богатирьова, П. А. Вороб'я, І. А. Гельфанда, А. П. Гетьмана, А. П. Геля, О. М. Джужи, Т. А. Денисової, В. П. Ємельянова, А. В. Кирилюка, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, Л. Г. Крахмальника, П. П. Михайленка, С. С. Мірошніченка, В. І. Осадчого, Ю. В. Орла, М. І. Панова, О. І. Плужнік, В. К. Сауляка, А. В. Савченка, В. В. Сташиса, В. М. Трубникова, П. Л. Фріса, С. С. Яценко та ін.

Постановка завдання. Шляхом проведення історико-правового огляду встановлення кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи

виконання покарань та впливу на неї різних історичних подій виявити недоліки та переваги кримінально-правової охорони цих відносин, а також висловити власне бачення про збереження досліджуваної статті в кримінальному законодавстві України, у зв'язку з реформуванням органів і установ Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань.

Виклад основного матеріалу. Цікавою, з точки зору підготовки даної статті, є позиція О. І. Бойко, який вважає, що за допомогою історичного екскурсу можна уникнути односторонності та квапливості в ухваленні рішень і формуванні висновків щодо зазначеної проблеми [1, с. 12]. Погоджуючись із висловленням вченого, ми ставимо за мету критичне осмислення цього досвіду, вибіркове і творче запозичення окремих елементів української правової спадщини, з'ясування тенденцій, закономірностей вітчизняного законодавства щодо кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань.

Враховуємо, також, і позицію О. Н. Ярмиша, який зазначає, що висновки, результати історико-правового дослідження повинні слугувати первинним матеріалом для подальших узагальнень фахівцями з окремих галузей, який згодом утілюватиметься в створенні нових і зміні чинних нормативно-правових актів [2, с. 7].

Історико-правовий аналіз стосуватиметься не тільки науки кримінального права, а й інших гуманітарних наук, у тому числі і науки кримінально-виконавчого права.

Вивчаючи історико-правовий аспект злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань, ми не могли обійти історію розвитку системи кримінально-правових норм, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти правосуддя. Оскільки охорона інтересів правосуддя завжди здійснювалася, з одного боку, через визначення кола діянь, що вчинялися особами, які беруть участь у здійсненні правосуддя, і діянь, що вчиняються проти осіб, які виконують функцію правосуддя.

Корисною для нашого дослідження є позиція С. С. Мірошніченка, який, вивчаючи історію правосуддя, зазначає, що кримінальне право відокремилося та сформувалося як галузь права на стадії пізнього феодалізму і продовжувало розвиватися в буржуазний період. У арабських джерелах, літописах, договорах Русі з Візантією містяться досить загальні відомості про покарання державою осіб за вчинення кримінальних злочинів [3, с. 36–37].

При вивченні кримінально-правової норми, яка передбачає настання кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України), ми звернули увагу на дослідження В. І. Горобцова, у якому він наголошує на необхідності встановлення правових заходів впливу відносно осіб, які систематично порушують режим у період відбування покарання у виправно-трудої установі (ВТУ).

Водночас вченим зазначалося, що звільнення з місць позбавлення волі засуджених, що не виправилися, являє собою підвищену суспільну небезпеку, виступає своєрідним резервом рецидивної злочинності, тому вчені-юристи висловили ряд пропозицій стосовно правової регламентації попередження звільнення з виправно-трудої установи порушників режиму [4, с. 74].

О. С. Міхлін вважає, що встановлення кримінальної відповідальності за злісне порушення режиму відбування покарання надає адміністрації виправних колоній суттєвої допомоги у зміцненні дисципліни серед засуджених та режиму відбування ними покарання. Сам факт наявності такої норми у законодавстві має важливе попереджувальне значення, проте, на думку вченого, вона не вирішить проблему у всій її повноті [5, с. 17].

Цікавою є позиція І. С. Ноя та Л. Г. Крахмальника, висловлена в середині минулого століття, які з метою підтримання дисципліни і порядку у виправних колоніях пропонували не зараховувати у строк відбування покарання час перебування засудженого у штрафному ізоляторі, у приміщеннях камерного типу, а також дні, коли засуджений не працював без поважних причин (так звана система «мінус день») [6, с. 53].

Більш радикальне вирішення цієї проблеми було запропоновано О. Л. Ременсоном у вигляді запровадження у кримінальних кодексах спеціального складу злочину, який би передбачав настання кримінальної відповідальності засуджених до позбавлення волі за систематичні злісні порушення режиму у ВТУ, не дивлячись на всі застосовані відносно них

заходи виховного, дисциплінарного та судового (переведення у тюрму) впливу [7, с. 20–21]. Також О. Л. Ременсон наголошував на тому, що введення нової норми у Кримінальний кодекс буде мати велике виховне та профілактичне значення.

Отже, багато науковців висловлюються за необхідність встановлення кримінального покарання для злісних порушників режиму у ВТУ. Проте окремі вчені виступають проти. Зокрема, О. Е. Наташев відзначає, що система покарання злісних порушників режиму виявляється лише приводом для продовження строку покарання злочинцям, що не виправилися. Покарання буде призначатися не стільки за вчинені діяння, скільки для попередження можливих нових злочинів [8, с. 58].

Не погоджуючись з вказаною думкою, О. С. Міхлін зазначає, що саме позбавлення волі закон пропонує застосовувати до найбільш небезпечних злочинців, яким притаманні наведені негативні якості особистості. Інших, більш ефективних способів боротьби з небезпечними злочинцями законодавство не знає [5, с. 15].

Із запереченнями проти запровадження кримінальної відповідальності за злісне порушення режиму відбування покарання виступали також Є. В. Болдирев та Л. Г. Крахмальник, на думку яких, замість встановлення кримінальної відповідальності слід посилити роботу по виправленню злісних порушників режиму. Ними були висловлені побоювання стосовно того, що прийняття запропонованої норми призведе до неодноразового продовження покарання засудженим – злісним порушникам режиму [9, с. 93–94].

Проте, цей аргумент видався малопереконливим, так як у місцях позбавлення волі і раніше були окремі засуджені, які знаходилися там майже безперервно протягом декількох десятиліть [5, с. 7]. Після відбуття покарання ці засуджені виходять на волю і, вчинивши новий злочин, знову повертаються до ВТУ.

Прихильники запровадження кримінальної відповідальності за злісне порушення режиму у ВТУ, такі як М. О. Огурцов і А. О. Павлукін, вважають, що шкода, яка заподіювалася правопорядку у ВТУ засудженими, не відповідала загальній дисципліні, авторитету адміністрації ВТУ [1, с. 76]. Думаємо, що позиція вищевказаних авторів актуальна і сьогодні. Прийняття пропозиції про встановлення кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації виправно-трудової установи дозволило б на основі суворого дотримання законності не лише запобігти вчиненню нових злочинів багатьма засудженими, а посприяти укріпленню режиму, проведенню соціально-виховної роботи серед засуджених в установах виконання покарань.

За нашим дослідженням, вчинення засудженими під час відбування покарання в установах виконання покарань нових злочинів свідчить про те, що в цих установах ще не створені необхідні передумови для належної організації соціально-виховного впливу, ресоціалізації засуджених та підготовки їх до звільнення, а режим і засоби його забезпечення не сприяють підвищенню відповідальності засуджених за їх поведінку, що призводить до неефективності призначеного покарання.

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 23 листопада 1983 р. Кримінальний кодекс УРСР був доповнений ст. 183-3, яка встановила кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправно-трудової установи. Саме введення до КК УРСР вказаної кримінально-правової норми було, по суті, реалізацією пропозиції, висловленої О. Л. Ременсоном та О. С. Міхліним.

Стаття 183-3 КК УРСР містила дві частини. Частина 1 встановлювала кримінальну відповідальність за злісну непокору законним вимогам адміністрації виправно-трудової установи або іншу протидію адміністрації у здійсненні її функцій особою, яка відбувала покарання у місцях позбавлення волі, якщо ця особа за порушення вимог режиму відбування покарання піддавалася протягом року стягненню у вигляді переведення в приміщення камерного типу (одиначну камеру) або переводилася в тюрму. Частина 2 містила кваліфікуючі ознаки і встановлювала кримінальну відповідальність за ті ж дії, вчинені особливо небезпечним рецидивістом або особою, засудженою за тяжкий злочин.

Із прийняттям ст. 183-3 КК УРСР, яка встановлювала досить суворе покарання засуджених, які допускали злісну непокору вимогам адміністрації ВТУ, перед практичними

працівниками постала проблема правильного застосування вказаної кримінально-правової норми. У подальшому практика показала, що і адміністрація ВТУ, яка проводила дізнання по таких справах, і органи прокуратури, що здійснювали нагляд за законністю в діяльності ВТУ, і суди, що розглядали відповідні кримінальні справи, допускали помилки при застосуванні кримінального законодавства у справах про злочини, передбачені ст. 183-3 КК УРСР.

У зв'язку з цим 26 березня 1993 р. Пленум Верховного Суду України прийняв Постанову № 2 «Про судову практику у справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» [11, с. 181]. У пунктах 16–28 зазначеної Постанови дано роз'яснення понять злісної непокори вимогам адміністрації виправно-трудової установи та іншої протидії адміністрації у здійсненні її функцій, визначено, кого слід віднести до представників адміністрації виправно-трудової установи та хто може бути суб'єктом даного злочину, а також обставини, на які суд має звертати увагу під час розгляду кримінальних справ цієї категорії.

Склад злочину, який був закріплений у ст. 183-3 КК УРСР 1960 р., та передбачав кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправно-трудової установи, був у дещо трансформованому вигляді перенесений та закріплений у ст. 391 прийнятого у 2001 р. нового КК України, отримавши назву: «Злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи». У 2009 р. були внесені зміни до назви ст. 391 КК України і сьогодні вона іменується як: «Злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань» [12].

Наразі норма ст. 391 КК України виконує суттєву роль в охороні суспільних відносин у сфері правосуддя та має широке застосування на практиці, адже щорічно у структурі злочинів, що вчиняються засудженими у місцях позбавлення волі, злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань становить майже половину.

При цьому, практика застосування цієї кримінально-правової норми показала, що диспозиція статті має прогалини законодавчого характеру та не повною мірою співвідноситься з окремими положеннями чинного Кримінально-виконавчого кодексу України, а у деяких випадках навіть суперечить їм. Вказані недоліки призводять до виникнення низки складнощів під час її використання на практиці, а подекуди навіть унеможливають застосування або зумовлюють неправильну кваліфікацію цього виду злочину.

Крім того, у сучасній науковій літературі існують пропозиції окремих вчених щодо недоцільності подальшого існування ст. 391 КК України, оскільки вона суперечить концептуальним положенням чинного КК щодо відмови від адміністративної (дисциплінарної) преюдиції, тому що відповідно до чинного КВК адміністрація виправних колоній та територіальні органи Міністерства юстиції України мають достатній обсяг повноважень для впливу на злісних порушників режиму, який спроможний забезпечити виконання завдань, що стоять перед органами і установами пенітенціарної системи і без застосування заходів кримінально-правового характеру до засуджених [13].

Висновок. У місцях позбавлення волі застосування норми ст. 391 КК України є дієвим профілактичним засобом, який сприяє підтриманню належного правопорядку в установах виконання покарань та відіграє важливу роль в організації застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, а також у запобіганні вчиненню останніми нових злочинів.

Список використаних джерел:

1. Бойко А. И. Римское и современное уголовное право / А. И. Бойко. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 180 с.
2. Ярмиш О. Н. Актуальні проблеми історико-правових досліджень в Україні / О. Н. Ярмиш // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2. – С. 3–10.
3. Мірошніченко С. С. Злочини проти правосуддя: теорія та практика протидії: монографія / С. С. Мірошніченко; Національна академія прокуратури України. – К., 2012. – 413 с.
4. Горобцов В. И. Об уголовной ответственности за злостное неповиновение требованиям администрации исправительно-трудового учреждения / В. И. Горобцов // Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе. – Свердловск, 1985. – С. 72–79.

5. Михлин А. С. Ответственность за злостное неповиновение требованиям администрации ИТУ / А. С. Михлин // Проблемы укрепления режима в ИТУ: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1987. – С. 3–17.

6. Ной И. С. О пределах кары в лишении свободы / И. С. Ной // Проблемы развития советского исправительно-трудового законодательства. – Саратов: Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1961. – С. 49–71.

7. Ременсон А. Л. Новые положения об ИТК и тюрьмах и вопросы теории советского исправительно-трудового права / А. Л. Ременсон // Правовые вопросы лишения свободы и перевоспитания заключенных: Материалы науч. конф. (1–3 марта 1962 г.). – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1964. – С. 5–24.

8. Наташев А. Е. Не переоценивать возможностей наказания / А. Е. Наташев // К новой жизни. – 1965. – № 1. – С. 58–59.

9. Болдырев Е. В. Совершенствовать законодательство об ответственности за преступления, специальный субъект которых – заключенный / Е. В. Болдырев, Л. Г. Крахмальник // Ученые зап. ВНИИ СЗ. – Вып. 17. – М., 1969. – С. 78–94.

10. Огурцов Н. А. Уголовная ответственность осужденных за злостное неповиновение требованиям АИТУ / Н. А. Огурцов, А. Н. Павлухин // Проблемы юридической ответственности и исполнения уголовных наказаний. – Рязань, 1985. – С. 75–90.

11. Про судову практику у справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 р. № 2 // постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – 3-тє вид., змін. і допов. – К., 2008. – С. 181–189.

12. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

13. Гель А. Про доцільність подальшого існування ст. 391 КК України [Електронний ресурс] / А. Гель. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1239799834>

* Бондарєва Катерина Володимирівна – ад'юнкт кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2017 р.